

Vliv členství ve folklorním souboru na formování lokální a regionální identity: příklad Národopisného souboru Bítešan

The Influence of Membership in a Folklore Ensemble on the Formation of Local and Regional Identity: The Case of the Bítešan Folklore Ensemble

Mgr. Petr Drastil

Ústav evropské etnologie FF MU, Arna Nováka 1, 602 00 Brno,
CZECH REPUBLIC
473709@mail.muni.cz
ORCID: 0009-0007-5960-9354

Abstract

Evidence of folklorism in the town of Velká Bíteš (western Moravia) dates back to the first half of the twentieth century, whereby these efforts reflect a blending of various types of collective identities. After a period of decline following World War II, we can observe a resurgence of interest in folk traditions, leading to the establishment of the Bítešan Folklore Ensemble in 1965. In the 1990s, the organisational structure and future direction of the ensembles were influenced by its association with a club formed around the local museum. The current leaders of the children's groups are motivated by their own identity-based attitudes, which they aim to cultivate in the children alongside their relation to tradition. The ensemble plays an important role in strengthening local identity and serves as a key element in the construction of regional identity.

Key words

Identity – folklorism – Podhorácko (western Moravia) – motivation – socialisation of children

Acknowledgement / Funding

Terénní výzkum byl finančně podpořen z Dárcovského fondu Aleny Plessingerové a Josefa Vařeky při České národopisné společnosti.

Úvod

Město Velká Bíteš se rozkládá v okrese Žďár nad Sázavou přibližně 30 kilometrů západně od Brna; západně od Velké Bíteše leží Velké Meziříčí. Obě lokality jsou spojeny dálničním uzlem. Velkou Bíteš na počátku roku 2024 obývalo 5 574 obyvatel, což ji z tohoto hlediska řadí k menším městům.

Z hlediska etnografické rajonizace můžeme Velkou Bíteš zařadit k přechodné oblasti Podhorácko, tedy k regionu, který se na rozdíl od větších národopisných oblastí (např. Horácko, Slovácko, Valašsko nebo Haná) nedočkal větší pozornosti ve veřejném prostoru, což vidíme i v současnosti.

Za vůbec největší kulturně společenskou událost ve sledované lokalitě můžeme v současnosti považovat zdejší hody. Jejich hlavní program navazující na místní tradice se sice odehrává v neděli, ale již od středy jsou pořádány různé doprovodné akce, které v mnohém připomínají slavnosti uskutečňující se v řadě měst České republiky (např. koncerty populárních interpretů či kapel nebo „gastrooutěže“).¹ Ve městě je činný muzejní spolek a klub kultury. Od poslední třetiny 20. století zde působí také Národopisný soubor Bítešan, který sdružuje jak dospělá, tak především děti a mládež. Právě tento kolektiv se stal předmětem našeho výzkumu.

Zajímalo nás, jakou úlohu má zejména dětský folklorní soubor v procesu formování lokální a regionální identity svých členů. Soustředili jsme se na osobnosti vedoucích a motivace k jejich činnosti, ale také na pozici souboru ve společenském životě města, potažmo historii rozvoje scénického folklorismu a jeho funkce jako nástroje k uchování zdejšího kulturního dědictví.

K odpovědi na následující otázku byla použita data z vlastního terénního výzkumu, který proběhl v letech 2023 a částečně též roku 2024,² přičemž navázal na starší výzkum autora z roku 2021, jehož těžištěm byly souborem pořádané královničky.³ Jeho cílem bylo komplexně zpracovat, jaké sociální funkce soubor plní směrem ke svým členům a vedoucím. Byl složen ze zúčastněného pozorování, které probíhalo na akcích ve Velké Bíteši, kde docházelo k větší či menší prezentaci souboru. Byly též realizovány dotazníky jednak se současnými dětskými členy Bítešanu, jednak s bývalými členy dětské složky. Zároveň byly vedeny hlubší polostrukturované rozhovory s vedoucími a bývalými dětskými členy souboru.⁴ Pro pochopení současného stavu a zodpovězení na nastolenou výzkumnou otázku však bylo nutné též reflektovat historický vývoj Bítešanu, k čemuž byla získána data také z archivního výzkumu.

1 Tradiční bítešské hody. *Bítešsko. Kulturně společensko informační portál*. Dostupné z: <https://www.bitessko.com/udalosti/kulturni/7282-tradici-biteske-hody-2024> (cit. 21. 12. 2024).

2 Výzkum byl financován Českou národopisnou společností z Dárcovského fondu Aleny Plessingerové a Josefa Vařeky.

3 DRASTIL, Petr: Královničky na Velkobítešsku a jejich funkce. *Národopisná revue* 32, 2022, č. 1, s. 52–56.

4 Viz závěrečný soupis respondentů.

Lokální a regionální identita jako forma kolektivní identity

Vzhledem k multiparadigmatickému charakteru sociálních věd není překvapivé, že nalézáme celou řadu definic pojmu *identita*. Abychom tento termín dokázali pro účely této studie používat jako efektivní analytický nástroj, je třeba jej nejprve vymezit a poté zvolit vhodné koncepty k samotnému výzkumu.

Identitu můžeme v široké perspektivě definovat v souvislosti s bytím jedince nebo lidského společenství, z čehož plyne její dělení na osobní a sociální či kolektivní. Teorie, které dále rozpracovávají koncept identity, lze zjednodušeně rozřadit na dva proudy. Jedná se o tzv. „*silné*“ *koncepty identity*, jež tento pojem esencializují a často je v těchto teoriích akcentována stejnost osob či osobností v čase a mezi osobami navzájem. V určité opozici proti nim stojí tzv. „*slabé*“ *koncepty identity*, které chápou jako klíčovou perspektivu jedince a jeho sebedefinici, sebevnímání či sociální příslušnost.⁵

Vzhledem k tomu, že náš výzkum si klade za cíl vysvětlit identitární postoje lidí spojených se sledovaným dětským folklorním souborem, budeme na identitu v této práci nahlížet skrze koncepty spojené s druhou jmenovanou perspektivou. Protože náš předmět zájmu tvoří především lokální a regionální identita, kterou můžeme skrze její prostorové ukotvení chápat jako identitu kolektivní, půjde nám o osobní identifikaci respondentů s „jejich“ městem a etnografickým regionem.

V souvislosti se zvoleným subjektivistickým hlediskem zpravidla bývá zmiňována nutnost interakce jedince s okolním prostředím, během níž je identita formována. Jak upozorňuje například Thomas Hylland Eriksen, takto nahlížená identita má relační a situační charakter. V souladu s tímto konceptem můžeme „vlastní“ skupinu definovat pouze ve vztahu „k těm druhým“. Identita je tedy „proměnlivá, v závislosti na tom, ke komu ji vztahujeme.“⁶ S tím se samozřejmě úzce pojí situace, během nichž k takovýmto střetům dochází. Svoji roli v tom hraje příslušnost jedince k většímu množství sociálních skupin.⁷ Petr Lozoviuk v této souvislosti poukazuje na křížení identifikačních linií, což vede ke vzniku multiplítní identity. Uvedený etnolog dále uvádí, že „s tímto vývojem jsme obvykle konfrontováni, když konflikt skupinových loajalit vede ke vzniku navzájem si konkurujících identifikačních paradigmat.“⁸ Východisko tohoto badatele je

5 BAČOVÁ, Viera: Identita v sociální psychologii. In: Výrost, Josef – Slaměník, Ivan – Sollárová, Eva (eds.): *Sociální psychologie. Teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019, s. 88–90.

6 ERIKSON, Thomas, Hylland: *Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, s. 68.

7 LOZOVIUK, Petr: Etnická indiference a její reflexe v etnologii. In: Hirt, Tomáš – Jakoubek, Marek (eds.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Antropologická perspektiva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005, s. 165.

8 Tamtéž, s. 166.

pro účely předkládané studie klíčové především z důvodu výzkumu vytváření uvedených dvou forem identit a jejich vzájemného vztahu.

Petr Lozoviuk ve své explikaci kolektivní identity mimo jiné vychází z pojetí německého egyptologa Jana Assmanna, jenž v souvislosti s identitou uplatňuje hledisko komunikace, v čemž můžeme shledávat přínos pro náš výzkum. Činnost folklorního souboru je totiž založena na prezentaci folklorních projevů a dalších prvků tradiční lidové kultury, tedy na komunikaci interpretů směrem k divákům. Jan Assmann přímo uvádí, že kolektivní identita „se opírá o účast na společném vědění a společné paměti, která se formuluje promlouváním ve společném jazyce anebo obecně užíváním společné soustavy symbolů.“⁹ Uvedený badatel poukazuje na symbolickou funkci a znakovou strukturu různých kulturních elementů (mezi něž řadí např. slova, texty, památníky, kroje, obřady nebo tance), díky čemuž mají potenciál symbolizovat určitou sociální skupinu či se stát jejím znakem.¹⁰ Na tyto myšlenky navazuje Petr Lozoviuk, když hovoří o institucionalizaci, kterou bývají nejčastěji zasaženy právě ty aspekty místní kultury, jež jsou danými societami nejvíce vyzdvihovány v identifikačním procesu.¹¹

Z mechanismů posilujících kolektivní identitu Jan Assmann vyzdvihuje roli obřadů, jelikož při nich mimo jiné dochází k obřadnímu komunikování kulturní paměti či nastolení řádu dané společnosti. Vyzdvihuje však i aspekt rituálního opakování. Podle něj je soudržnost neskripturálních společností přímo založená na tomto principu. Přínos vybraného hlediska pro předkládaný výzkum spočívá také ve faktu, že zmíněné aspekty obřadů chápe v kontextu struktury tradice.¹² Nejen v souvislosti s naším výzkumem folklorismu totiž vyvstává otázka o roli tradic v procesu formování identity v současném postmoderním světě. K této problematice se vyjádřila např. bulharská etnoložka Boriana Staneva, která přímo uvádí, že identifikační strategie „do velké míry spoléhají na udržování tradice jako na pevný orientační bod obzvláště potřebný pro sugestivní stabilitu jedince v postmoderní době“.¹³

Folklorismus a jeho institucionalizace v souboru Bítešan

Dříve než se pustíme do samotné analýzy je třeba nejprve vymezit samotný pojem folklorismus. Pro účely naší práce ho budeme chápat v souladu s pojetím

9 ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001, s. 122–123.

10 Tamtéž, s. 123.

11 LOZOVIUK, Petr: *Etnická indiference a její reflexe v etnologii*, c. d., s. 167.

12 ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, c. d., s. 125–126.

13 STANEVA, Boriana: *Uchování tradice či krize identity: prožívání svátků v cizině. Postřehy z prostředí bulharské menšiny v Praze*. In: Bittnerová, Dana – Moravcová, Mirjam (eds.): *Festivity jako ukazatel identity a společenského směřování*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2019, s. 141.

Hermann Bausingera. Tedy jako přenesení vybraných projevů tradiční lidové kultury do nového prostředí, kde žijí ve své „druhé existenci“ a jsou též danou societou využívány. Právě uvedený badatel poukázal na spojení tohoto jevu (vedle modernizace) s procesem formování kolektivních identit, a to konkrétně etnické a regionální.¹⁴

O folklorismu přímo ve sledované lokalitě můžeme hovořit od druhé poloviny 20. století. Vůbec první záznamy tohoto fenoménu nacházíme v 50. letech, tedy v době, kdy docházelo k všeobecnému rozvoji folklorního hnutí na území tehdejšího Československa. Svoji roli v tom hrála výše uvedená symbolická funkce lidové kultury, která ovšem již primárně neměla symbolizovat lokální, regionální nebo národní kolektiv, nýbrž v duchu marxistické filozofie definovaný *lid*. Etnoložky Martina Pavlicová s Lucií Uhlíkovou ale uvádějí, že na venkově skrze projevy lidové kultury žijící v tzv. druhé existenci stále docházelo k vyjadřování a upevňování lokální a regionální identity daných nositelů. Oproti tomu v rámci folklorního hnutí ve velkých městech byly tyto funkce postupně téměř vyčerpány.¹⁵ Jaká tedy byla situace ve Velké Bíteši coby venkovském městě?

Abychom dokázali na tuto otázku odpovědět, je třeba zmínit dobový společenský kontext, v němž se projevil výrazné změny v organizaci volného času, což bylo spojeno s nástupem nového politického režimu po roce 1948. Ze strany vládnoucích struktur byl vyvíjen tlak na kolektivní trávení volného času, přičemž organizace kulturně společenského života se měla odehrávat ideálně v rámci výrobních závodů či pod organizacemi začleněnými do struktur Národní fronty.¹⁶ Ve Velké Bíteši byl roku 1950 založen závod První brněnské strojírny, pod nímž záhy došlo ke zřízení místní skupiny Československého svazu mládeže (ČSM). V rámci této organizace pak byly již začátkem 50. let secvičovány písně, tance a scénická pásma.¹⁷

Hovoříme-li o folklorismu ve Velké Bíteši (obzvláště pak ve spojitosti s dětmi), je třeba zmínit konání okresního kola „Dětské umělecké tvořivosti“ v roce 1956, kde se žáci jednotlivých škol prezentovali různými vystoupeními. Ačkoliv dětmi nebyla interpretována „pouze“ tradiční lidová kultura, úspěch v podobě postupu do krajského kola si vysloužil taneční soubor z Břežníka s pásmem horáckých tanců.¹⁸

14 BAUSINGER, Hermann: „Folklorismus“ jako mezinárodní jev. *Národopisné aktuality* 7, 1970, č. 3-4, s. 217-222.

15 PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: „Něco za něco...“: Folklorní hnutí v českých zemích ve světle totalitární kulturní politiky. *Český lid* 105, 2018, č. 2, s. 179. <http://dx.doi.org/10.21104/CL.2018.2.03>

16 FRANČ, Martin – KNAPÍK, Jiří: *Volný čas v českých zemích 1957-1967*. Praha: Academia, 2013, s. 213.

17 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1951-52, neinventarizováno, s. 41-42.

18 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1955-60, neinventarizováno, s. 52.

Obr. 1. Členové uskupení Klubíčko ve „slovenském“ kroji, 1. polovina 60. let 20. století. Archiv S. Smutné.

Z první poloviny 60. let pak pochází vůbec první zprávy o uskupení nesoucí název *Klubíčko*, které se cíleně věnovalo nácvičku a prezentaci vybraných folklorních projevů. Sdružovalo adolescenty ve věku od 15 do 18 let. Jeho vedení se věnoval zdejší aktivní občan, jehož rodištěm bylo Slovensko, odkud také čerpal inspiraci pro svoji činnost s mládeží. Interpreti zároveň vystupovali v oděvu inspirovaném kroji ze Slovenska. Právě tento aspekt se pravděpodobně střetl s identitárními postoji místních funkcionářů a hrál zřejmě roli v brzkém zániku tohoto kolektivu: *„On [vedoucí souboru] je ovlivňoval dost na stranu slovenského folkloru. To se někomu, po nějakém čase, tady z těch vrchních úředníků nebo hodnostářů nelíbilo. A ta skupina potom zanikla.“*¹⁹

V souvislosti s námi sledovanou problematikou identity nesmíme opomenout aktivitu velkobítešské učitelky a dlouholeté členky Sokola Libuše Kédové. Z její iniciativy došlo roku 1958 k secvičení pásma královniček, které obohatily slavnostní program k výročí založení města Velká Bíteš. Vystoupení se tehdy účastnila skupina 30 děvčat ve věku od osmi do deseti let, přičemž jednou z nich byla i Silva Smutná, pozdější dlouholetá vedoucí souboru Bítešan. Interpretky

¹⁹ Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

sice (až na dvě výjimky, zřejmě představitelky krále a královny²⁰) nebyly oblečeny do místní varianty tradičního lidového oděvu, ale disponovaly vlastnoručně vyrobenými pásky s lidovými motivy.²¹ Aspekt přenesení určitého prvku tradiční lidové kultury na podium během slavností města nám ukazuje na symbolickou rovinu lidové kultury ve vztahu k lokální identitě. Je třeba dodat, že ačkoliv se jednalo o královničky secvičené dle obecného návodu Lucie Bakešové, jedno z jejich vydání připravil též bitešský rodák a místní historik Jan Tiray.²² Nesmíme opomenout ani sociálně integrační či reprezentační funkci, které u interpretek s vědomím účasti na oslavách „jejich města“ mohly přispět k nárůstu identifikace s Velkou Bíteší a jejími obyvateli. Tento aspekt by ostatně mohl být považován za jedno z možných vysvětlení faktu, že jedna z tehdejších královniček později dlouhodobě vedla námi sledovaný folklorní soubor. Uvedené vystoupení a s ním spojené přípravy v ní zanechaly až do dnešních dnů relativně silné vzpomínky.²³

Z hlediska institucionalizace folklorismu můžeme považovat za klíčový rok 1965, kdy došlo ve Velké Bíteši k založení Jednotného klubu pracujících (dále jen JKP). Jak ukazují záznamy v místní kronice, ihned po svém založení začal klub organizovat různé kulturně-společenské podniky a angažoval se v rámci osvětové činnosti (např. publikoval články z historie města). V prvním roce činnosti se tato organizace ujala také čerstvě obnovených (roku 1964) místních hodů. Hlavní osobností obnovy byl zdejší rodák, bývalý aktér hodů Jan Hladký.²⁴ Jemu byl také svěřen ještě v témže roce úkol založit ve Velké Bíteši folklorní soubor, a tak v rámci JKP vznikl Národopisný soubor Bítešan.²⁵ Uskupení bylo na počátku profilováno jako dětský soubor, který si ve svých základních cílech obecně vytyčil „úkol obnovovat hodnotné lidové tradice“.²⁶ S vedením souboru pomáhala Janu Hladkému zpočátku zmíněná učitelka Libuše Kédová.²⁷ Její rukopis můžeme vidět již v prvním doloženém vystoupení Bítešanu z roku 1966, které se uskutečnilo v rámci oslav Mezinárodního dne žen (MDŽ) ve Velké Bíteši.²⁸ Děvčata zde interpretovala opět královničky. Pásmo královniček bylo také uvedeno na slavnostech ve Strážnici, kde ještě více vynikla lokální identita

20 Srovnání s fotografií ve výzkumné zprávě JOUROVÁ, Eva: *Královničky na Velkobítešsku*. Výzkumná zpráva. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2012, s. 21.

21 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

22 Historie králenického obřadu. *Bítešsko. Kulturně společensko informační portál*. Dostupné z: <https://www.bitessko.com/kultura/folklori-soubory/3645-historie-kralenskeho-obradu> (cit. 7. 12. 2024).

23 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

24 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1961–70, neinventarizováno, s. 112–117.

25 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

26 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1961–70, neinventarizováno, s. 239.

27 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

28 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1961–70, neinventarizováno, s. 118, 239.

Obr. 2. Členové Bítešanu a jejich vedoucí Jan Hladký, 1966. Archiv S. Smutné.

interpretek. Vystoupení byla pro zúčastněná děvčata silným zážitkem,²⁹ přičemž vzhledem k reprezentativní a sociálně integrační funkci scénických interpretací musíme brát v potaz též upevnění kolektivní identity spojené s jejich bydlištěm.

Poměrně záhy ale došlo v Bítešanu k organizačním změnám. Již v roce 1969 zanikl JKP, přičemž ze záznamů v místní kronice lze usuzovat, že Bítešan byl (spolu s dalšími kolektivy fungujícími pod touto organizací) začleněn do struktury Závodního klubu Revolučního odborového hnutí (ZK ROH) První brněnské strojírný.³⁰ V místní kronice však nenacházíme zprávy o fungování souboru na začátku 70. let, a to ani v rámci hodů, o nichž zápisky kronikáře poměrně podrobně každoročně informují. Můžeme tedy uvažovat o určité nepříteli vysoké aktivitě souboru. Jeho činnost následně oživil roku 1978 příchod učitelky Marie Pokorné.³¹ Pro nastolené téma identity se však jeví jako klíčové, že v témže roce byl součástí bítešských hodů (které ze záznamů ve zdejší kronice můžeme považovat za hlavní kulturně společenskou událost ve městě) program „Horácko a Slovácko tančí a zpívá“. Obyvatelé Velké Bíteše tehdy zhlédli vystoupení Národopisného souboru ze Žďáru, Národopisného souboru Třebíčan z Třebíče

29 Usuzuji tak z výsledků výzkumu JOUROVÁ, Eva: *Královničky na Velkobítešsku*. Výzkumná zpráva. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2012, s. 7.

30 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velké Bíteše, Kronika města Velké Bíteše 1961–70, neinventarizováno, s. 127.

31 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

či Slováckého souboru z Kyjova.³² Ve světle teoretických východisek lze usuzovat, že právě tato akce byla pro organizátory jedním z impulzů k zapojení „vlastního“ folklorního souboru do programu hodů v následujících letech. Z dalšího roku pocházejí první doklady z místní kroniky o vystoupení Bítešanu v rámci hodů, když se zde prezentoval spolu s dětským souborem Rendlíček ze Žďáru nad Sázavou.³³ Roku 1981 pak během uvedené festivity Bítešan vystoupil spolu s kyjovským dětským souborem Kyjovánek.³⁴ O dva roky později se sledovaný soubor prezentoval mimo Velkou Bíteš jako účastník oslav míru v Cikháji.³⁵

Ve druhé polovině 80. let po odchodu vedoucí Marie Pokorné nastal určitý útlum veřejných aktivit souboru. Soubor se v rámci společenského života ve městě účastnil takřka výhradně prvomájových slavností, kde jeho členové nosili nazdobenou májku. Neznamenalo to však, že by v souboru s novými třemi vedoucími (na jejichž jmenování měla mimo jiné vliv instituce zdejší školy), nedocházelo k nácviu vybraných folklorních projevů v podobě her, písní, tanců a říkadel.³⁶ Repertoár souboru byl v tomto období utvářen pod vlivem publikací distribuovaných na seminářích vedoucích folklorních souborů ve Žďáru nad Sázavou, což byly především materiály vycházející z lidové kultury Horácka.³⁷ V krojích z této národopisné oblasti které byly až do 90. let nošeny také v rámci místních hodů,³⁸ ostatně Bítešan již od počátku svého působení vystupoval.³⁹ Zaměříme-li se na zmapovaná vystoupení Bítešanu, potažmo na prezentace folklorních souborů ve Velké Bíteši, můžeme vypožorovat vazbu zdejších obyvatel k tomuto regionu (a také i identifikaci s ním) právě skrze vybrané prvky tradiční lidové kultury. Je možné vysledovat rovněž určité vyhlašování se vůči Slovácku. Tyto poznatky bychom měli mít na paměti při analýze a interpretaci sledované problematiky lokální a regionální identity současných členů souboru.

32 SOKa Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1976–80, neinventarizováno, s. 160.

33 Tamtéž, s. 207.

34 Zde vystoupil společně s Kyjovánkem z Kyjova. Viz SOKa Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1981–85, neinventarizováno, s. 20.

35 SOKa Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1981–85, neinventarizováno, s. 113.

36 Hradilová, Eliška (nar. 1948); výzkum 19. 8. 2023. S vysokou pravděpodobností se pak jednalo o tyto publikace: JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Dětské taneční hry z Horácka. Metodický materiál pro dětské národopisné soubory*. Třebíč: Okresní kulturní středisko B. Václavka, 1987; JELÍNKOVÁ, Zdenka – KUBEŠ, Richard: *Horácké tance. Svazek první*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1956; JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Lidové tance z Velkomeziříčska. Metodický materiál pro soubory ZUČ*. Třebíč: Okresní kulturní středisko B. Václavka, 1980. Uvažovat též musíme o publikaci, která byla důležitá pro sledovaný soubor během obnovy královniček o cca 20 let později: JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Královničky z Tišnovska a Velkobítešska. Metodický materiál pro národopisné soubory*. Brno: Okresní kulturní středisko Brno-venkov, 1988.

37 Hradilová, Eliška (nar. 1948); výzkum 19. 8. 2023.

38 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

39 SOKa Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1961–70, neinventarizováno, s. 118, 239.

Lokální či regionální identita vedoucích souboru a její vliv na jeho směřování

Po změně politických a společenských poměrů na začátku 90. let Bítešan stále fungoval v rámci základní školy. Přirozeně tak byla jeho členská základna tvořena dětmi prvního stupně školy. Veřejná prezentace souboru se odehrávala takřka výhradně o hodech ve Velké Bíteši, kdy děti byly začleněny do nedělního hodového průvodu. Tehdejší pracovnice městského muzea a zároveň jedna ze současných vedoucích Bítešanu vzpomíná na tuto dobu následovně: „*Když hodový průvod přišel na náměstí, děti z folklorního souboru vystoupily na podium pod hodovou máji společně s chasou, rychtářem a dalšími aktéry, kteří pak netrpělivě čekali na konec dětského představení. Teprve potom nastal prostor pro pokračování tradičního obyčejového programu. To nebyla dobrá situace. Pro Bítešan bylo potřeba najít vhodnější dobu prezentace.*“⁴⁰ Ve výpovědi respondentky můžeme jasně vyzorovat snahu nastalou situaci řešit.

Na tomto místě je třeba uvést, že ve městě od roku 1993 fungovala tzv. *Muzejní nadace Velkobítešska pro zachování památek a rozvoj vlastivědy*. Jejím cílem byla převážně ekonomická podpora aktivit místního muzea, které nebylo možné financovat z prostředků vyhrazených městem. Díky její činnosti byly například vydány publikace o historii a kultuře Velké Bíteše nebo realizaci výzkumné činnosti muzea. V čele nadace po celou dobu existence stála muzejní pracovnice Silva Smutná;⁴¹ stejně tak byla v čele Muzejního spolku Velkobítešska,⁴² který v roce 1998 nahradil uvedenou nadaci, jež zanikla vlivem legislativních změn.⁴³ K formování lokální identity u této osobnosti, jak již bylo naznačeno, došlo v dětství, kdy se aktivně účastnila prezentace pásma královniček, přičemž se zmíněnou Libuší Kédovou ji pojily rodinné vazby.

Snahy Silvy Smutné v 90. letech 20. století a na začátku nového tisíciletí zcela zřetelně souvisejí s posilováním identity města i regionu. Kromě snahy řešit situaci v souboru Bítešan nelze opomenout respondentčinu iniciativu směřující k obnově místního lidového oděvu: „*Módní trend minisukní v 60. letech, kdy se okraj sukni dostal vysoko nad kolena, ovlivnil i vzhled lidových krojů. Stav krojového vybavení pro chasu ve správě klubu kultury nebyl dobrý, krojové součásti byly opotřebované, mnohdy poškozené, nevhodně upravované, některé části chyběly. Chyběla třeba spodnice, tak si s tím nedělali starost. Půjde bez spodnice.*“⁴⁴ Zároveň však podnikala kroky, kterými chtěla mezi obyvateli města

40 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

41 KRÍŽ, Ivo: *Muzeum a muzejní spolek ve Velké Bíteši*. Magisterská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2013, s. 38.

42 Počet členů se pohyboval mezi 10 až 15. Viz Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

43 O spolku. *Městské muzeum ve Velké Bíteši*. Dostupné z: <https://www.muzeumbites.cz/muzejni-spolk/o-spolku> (cit. 7. 12. 2024).

44 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

probudit obecně zájem o kulturní dědictví „jejich“ města a regionu – Velkobítešska či Podhorácka. Své aktivity spojovala zejména s lidovými písněmi a tanci.⁴⁵

Byl to především muzejní spolek (jehož členská základna čítala okolo 10 až 15 členů), který Silvě Smutné dal vhodné nástroje pro realizaci jejích představ, a to v možnostech realizace různých seminářů nebo přednášek. Zásadní událost v tomto ohledu představoval v roce 2001 seminář etnochoreoložky Zdenky Jelínkové věnovaný nácviku regionálních lidových tanců, který u místních obyvatel sklídl úspěch. Na jeho základě pak ve spolupráci s městským klubem kultury došlo počátkem následujících roku k uspořádání akce „Sósedské bál“, kde se účastníci semináře mohli prezentovat nově naučenými tanci. Zároveň zde byl představen obnovený tradiční lidový oděv, který svým charakterem již přináležel k etnografické oblasti Podhorácko.

„Sósedské bál“ doprovodila také prezentace České a Moravské besedy, o níž se zasloužila opět zmíněná skupina návštěvníků semináře. Členové této society (jednalo se o aktéry místních hodů) totiž byli bývalí interpreti těchto čtverylek a chtěli o ně bál pochopitelně obohatit. Společné nácviky uvedených tanečních suit, jichž se účastnily také děti interpretů, daly v roce 2002 vzniknout novým složkám Bítešanu – dospělé a mládežnické, jež byly určeny pro žáky druhého stupně základní školy. Jednotlivé skupiny byly vedeny Silvou Smutnou a manželky Vlčkovými. Nutno podotknout, že nedocházelo k žádným sporům s „původní“ složkou Bítešanu fungující v rámci školní družiny, v jejímž vedení až do dnešních dnů figuruje vychovatelka Eliška Hradilová (mimo jiné pozdější členka muzejního spolku). Za přispění jedné z místních firem a vedení města byly poměrně záhy získány prostředky pro ušití zrekonstruované varianty tradičního lidového oděvu z Podhorácka.⁴⁶

Do velké míry nově zformovaný soubor obnovil letniční obchůzku královniček v obci Jestřábí. Královničky (byť došlo k jejich transmisi do obce Břežské) jsou pořádány až do dnešních dnů formou tradiční obchůzky dům od domu, která je spojená s průvodem obcí, prezentací královských písní a tanců.⁴⁷ V roce 2003 byl založen menší folklorní festival s názvem „Setkání na Podhorácku“,⁴⁸ který vždy v sobotu předchází hodové neděli, přičemž zde zpravidla vystupují

45 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

46 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

47 Více viz například DRASTIL, Petr: Královničky na Velkobítešsku a jejich funkce, c. d., s. 52–56; KEPRTOVÁ, Lucie: *Královničky – historie a současnost*. Bakalářská práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2006; SMUTNÁ, Silva: Bítešské královničky. In: Ondrušová, Vlasta – Uhlíková, Lucie (eds.): *Dětský folklor dnes (proměny funkcí). Sborník příspěvků z 23. strážnického sympozia konaného ve dnech 15.–16. března 2007*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2007, s. 63–72; TETUROVÁ, Jarmila – BLAŽEK, Jan: Vývoj a současný stav lidového tance na příkladu slováckého verbuňku a obřadních obchůzek královniček. *Národopisná revue* 33, 2023, č. 1, s. 3–17.

48 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 2004, neinventarizováno, s. 70.

Obr. 3. Vystoupení dětské složky Bítešanu na náměstí ve Velké Bíteši. Foto P. Drastil, 2023.

všechny složky Bítešanu. Dětské členové zároveň nepřestali doplňovat nedělní hodový průvod. Na konci roku 2004 vznikla také aktivita „Na bítešském jarmarku“, kde členové Bítešanu dostávají možnost prezentovat svůj program jednak před svými spolužáky v pátek, jednak před celou místní komunitou v sobotu.⁴⁹

Soubor ve Velké Bíteši také od roku 2006 pravidelně pořádá přehlídku s názvem „Mladé Bítešsko“, již se účastní všechny dětské folklorní soubory činné ve městě⁵⁰ a rovněž „spřátelený“ soubor ze sousedního Vlkova.⁵¹ Právě u této akce můžeme sledovat dílčí změny, které iniciovala zdejší politická reprezentace. Kvůli jejímu rozhodnutí došlo k přesunu prostoru k vystupování z nádvoří muzea před jeden z místních hostinců, což organizátoři nesli nelibě. Posléze se však povedlo najít kompromis v podobě prezentace před kulturním domem; v posledních dvou letech se místo opět změnilo – tentokrát se jím stalo náměstí. Kvůli tlaku místních politiků byl změněn i termín přehlídky, aby korespondoval s bítešskou poutí (kolem svátku sv. Jana Křtitele 24. června). Tato změna ale vedoucími souboru vítaná není, protože koliduje jednak s folklorním festivalem ve Strážnici, kam soubor bývá občas zván, zároveň ruch pouťových atrakcí

49 Tamtéž.

50 Kromě Bítešanu je ve městě v rámci zdejší mateřské školy činný také Bítešánek a Sluníčko.

51 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

výrazně narušuje průběh „Mladého Bíteška“.⁵² Právě tlak vedení města ukazuje, že soubor je svou prezentací tradiční lidové kultury symbolicky spojen s lokální identitou obyvatel, což si jejich zastupitelé uvědomují.

Studovaná problematika vyvolává rovněž otázku identitárních postojů vedoucích jednotlivých složek Bítešanu a role jejich motivací. Zaměříme-li se na současnou vedoucí skupiny starších dětí, na Silvu Smutnou, její hlavní motivací kromě snahy revitalizovat sesbíraný folklorní materiál je snaha rozvíjet v dětech vztah k lidové kultuře a „jejich“ regionu Podhorácko. Zároveň chce naplnit pocitem hrdosti k tomuto regionu také obyvatelé města a rozvíjet jejich vztah k němu. Roli Bítešanu chápe též v souvislosti s formováním identity lokální.⁵³ Silvě Smutné pomáhá rodačka z Velké Bíteše a bývalá aktérka místních hodů Věra Pospíšilová, která zároveň pro soubor zhotovuje kroje. Hlavní motivací pro vedoucí funkci v Bítešanu byl její vztah k výchově dětí a snaha udržovat tradice spojené s místem jejího rodiště a bydliště.⁵⁴

Právě snaha obnovovat, zachovávat či rozvíjet tradice, potažmo vybudovat v dětech až citový vztah k nim, tvoří jednu z ústředních motivací u vedoucí nedávno vzniklé složky souboru, tzv. přípravky, jež slouží pro přípravu dětí směřujících do „starší“ skupiny. Smysl své práce vysvětluje tím, že „je důležité znát svoje kořeny, z čeho sme vzešli.“⁵⁵ Uvedená respondentka se narodila v nedaleké obci Křoví, kde byla aktérkou obnovy místních hodů. Uvážíme-li, že soubor Bítešan se zaměřuje na materiál celého Podhorácka, je poté snazší identifikovat se s jeho činností i u těch, jejich rodištěm není přímo Velká Bíteš. U této respondentky navíc vidíme i jiné osobní důvody a rovněž také vliv jejího pedagogického studia.⁵⁶

Velmi podobné motivace nalézáme i u vedoucí další skupiny souboru – „Maláčků“, kde se sdružují děti od čtyř do sedmi let. Ve vedení je žena původem z Valašska, v níž byl od dětského věku podporován vztah k lidové kultuře. V minulosti již vedla dětský folklorní soubor a posléze (po svém přivdání do Velké Bíteše) se realizovala v dospělé složce Bítešanu. Její motivací je snaha budovat v dětech pozitivní vztah k tradiční lidové kultuře. Neméně důležitý impuls k její činnosti je rozvíjení dovedností v oblasti zpěvu a tance u dětí. Ačkoliv respondentka není rodačkou ze sledované lokality, vyjadřuje sounáležitost s ní a s daným etnografickým regionem. Čerpá z materiálů vztahujících se k Podhorácku, v případě nedostatku pramenů pak i k sousednímu Horácku. Při nácvicích a vystoupeních se snaží zejména u tanců dostat do nich „více energie“, která jí osobně v charakteru folkloru z těchto regionů chybí.⁵⁷

52 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

53 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

54 Pospíšilová, Věra (nar. 1971); výzkum 26. 6. 2023.

55 Respondentka A (kolem 50 let); výzkum 24. 6. 2023.

56 Respondentka A (kolem 50 let); výzkum 24. 6. 2023.

57 Respondentka B (kolem 41 let); výzkum 23. 6. 2023.

Závěrem této části si můžeme dovolit konstatovat, že určitou míru vyjadřování lokální a regionální identity bychom našli u všech vedoucích Bítešanu, přičemž cílem některých z nich je přímo zformovat dané kolektivní identity. Vystává tedy následná otázka, jak se jejich vliv odráží v identitárních postojích členů souboru.

Role Bítešanu v procesu formování lokální a regionální identity jeho členů

Na úvod této části je třeba uvést, že výzkum ukázal zásadní vliv rodičů na příchod dětí do folklorního souboru. Není to překvapivé zjištění, jelikož řada z nich byla aktéry místních hodů a obecně má k lidové kultuře pozitivní vztah. Neměli bychom tedy opomenout fakt, že vztah k domnělým či skutečným tradicím města bývá u členů souboru utvářen jak v samotném Bítešanu, tak v rodinách.

Vedle rodičů jsou to i kamarádi, kteří výrazně plní sociálně integrační funkce, a u řady členů tvoří dokonce primární motivaci pro jejich další působení v souboru, jak ukazuje následující výpověď: *„A jsme tam tvořili dobrou partu kamarádek – bez nich by to nešlo.“* Sociální vazby jsou upevňovány na pravidelných společných zkouškách, které vedou nejenom k nácvičku repertoáru, ale jsou i příležitostí pro vzájemnou konverzaci a různorodou sociální interakci: *„Tím, že sme tam chodily všechny sousedky, všechny moje spolužačky, tak sem to brala jako věc, kde se setkáme. Že i tam nebude jenom to tancování, ale že si tam všechno řekneme a bude tam prostě legrace a tak.“*⁵⁸

V této souvislosti přirozeně vystávají otázky spojené se začleněním aktivit členů souboru do života komunity obyvatel Velké Bíteše, potažmo menších sociálních skupin, které v jejím rámci fungují. Jak již bylo zmíněno, zásadní kulturně společenskou událostí ve městě jsou zářijové hody. Právě tato festivita se u většiny členů Bítešanu těší vůbec největší oblibě. Hlavnímu nedělnímu programu hodů předchází menší folklorní pořad „Setkání na Podhorácku“, jenž připravuje námi sledovaný soubor. Výpovědi respondentů ukázaly, že tato přehlídka je již chápána jako součást hodových slavností. O samotné hodové neděli se pak děti z dětských složek Bítešanu účastní spolu s dalšími krojovanými aktéry průvodu, kdy po celou dobu nesou nazdobenou májku.

Ačkoliv členové souboru sami sebe vnímají jako aktéry hodů, uvědomují si, že ústřední skupinou je zdejší „chasa“ – volné sdružení především z řad mládeže města a blízkého okolí.⁵⁹ Průvod a účast v něm však u členů souboru vztah k hodům posiluje. U části členů dokonce právě jejich dětská participace hraje hlavní roli v utváření vazeb na uvedenou festivity, jak ostatně ukazuje tato výpověď:

⁵⁸ Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.

⁵⁹ Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023. Srov. MIŠUREC, Zdeněk: Chasa. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 296.

Obr. 4. Přehlídka „Setkání na Podhoráčku“ se odehrává pod májí stejně jako vystoupení krojované „chasy“ o den později. Foto P. Drastil, 2023.

„Díky tomu, že jsem na základce chodil do mladšího Bítešanu, pro mne bylo přirozené plynule navázat kromě staršího Bítešanu také v účasti v bítešské chase. A tak jsem se dostal k bítešským hodům, kterých se aktivně a rád účastním dodnes.“⁶⁰ Daný závěr potvrzuje i fakt, že výrazná většina členů dětských složek souboru přichází do society zdejší „chasy“, ačkoliv značná část z nich již nepokračuje v činnosti v „dospělém Bítešanu“.⁶¹

Ve výpovědích respondentů z řad bývalých dětských členů byl obecně kladen důraz právě na tradice, přičemž ve vybudování vztahu k tomuto konceptu obecně přisuzovali klíčovou roli svému dětskému a mládežnickému angažmá v Bítešanu. Někteří z nich po příchodu do „chasy“ začali vnímat odlišné motivace k účasti na festivitu u sebe či svých přátel ze souboru a „těch druhých“, kteří ho nenavštěvovali: „Udržování té tradice. Že kdo třeba tancoval na ty hody a netancoval třeba v Bítešanu, tak jako neví celkově, jak to tady s tou tradicí je. A bere ty hody jako třeba: ‚My si dem zatancovat a čau‘. Ale teďka jakoby tu tradici, ten folklor, ten vztah k té lidovosti. Že prostě třeba ty lidi někteří, co třeba netancují, tak nemaj ten vztah tady k tomu.“⁶² Zde je třeba dodat, že respondenti již ve svém angažmá v souboru viděli udržování určitých tradic.

60 Mašek, Petr (nar. 1997); výzkum 17. 8. 2023.

61 Tentýž.

62 Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.

Obr. 5. Děti ze souboru Bítešán s májkou v průvodu o hodové neděli. Foto P. Drastil, 2023.

Pro námi nastolenou klíčovou otázku je důležitá vazba mezi relativně silně vnímanou hodnotou tradic a identitárními postoji bývalých členů dětské složky souboru. Výpovědi naznačují, že pojem tradice může v jejich očích symbolizovat výraznou aktivaci místní komunity a sociálních vazeb v rámci ní, v čemž lze spatřovat uvědomování si významu sociálně integrační funkce: „...důvod se scházet, kdyby třeba tady ty hody nebyly, nesejde se rodina na oběd. Scházení lidí, co máme rádi.“⁶³ Zároveň však udržování skutečných nebo domnělých tradic má symbolickou, a i emoční rovinu ve spojení s minulostí města či regionu, v některých případech s vazbou na rodinné příslušníky: „Určitě jako je důležitý to vědět i z toho důvodu, aby člověk věděl, jak to tady bylo předtím a znal i svou rodinnou historii a věděli, že babička dělala tohle a tohle. A že to nebylo jenom o tom, že žijeme v digitálním světě a že se to nějak posouvá a jak ti lidi žili. A tím, že se učíme ty lidové věci, tak se učíme i tu historii nějak.“⁶⁴ Uvažovat o tomto rozměru bychom měli zejména u rodin tzv. starousedlíků, jejichž příslušníci pochází ze sledované lokality, protože u nich můžeme předpokládat provázání vnímání tradic s pravděpodobnou rodinnou pamětí. Na uvedené symbolické vnímání mají ale také vliv aktivity v rámci souboru, které mají potenciál přivést k pochopení tradic i děti z přistěhovaných rodin.

63 Respondentka C (nar. 2002); výzkum 7. 8. 2023.

64 Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.

Obr. 6. Vystoupení v rámci přehlídky „Na bítešském jarmarku“ odkazující na trhy ve Velké Bíteši. Foto P. Drastil, 2024.

Jak ostatně ukazuje předkládaná výpověď respondentky, budeme-li hovořit o důvodech, jež za vnímáním tradic stojí, zjistíme, že je nelze vztáhnout „pouze“ na participaci na etnokulturních tradicích ve Velké Bíteši. Podstatný aspekt totiž tvoří edukace vedení souboru (zejména pak Silvy Smutné), kdy jsou dětem předávány informace o lidové kultuře „jejich“ města či regionu. Vybrané členky dospělé složky, které ovšem prošly dětským Bítešanem, před každým vystoupením přečtou komentář, v němž informují diváky o předváděných prvcích tradiční lidové kultury. Uváděny jsou informace o smyslu a původu daného prvku, ve výjimečných případech i o jeho sběrateli.

I další aktivity souboru jsou doplňovány informacemi a odkazy na lokální či regionální historii. Příkladem může být prezentace „Na bítešském jarmarku“, která přináší poznání historických trhů ve Velké Bíteši. Interpreti vystupují před kulisami brány, v jejímž středu je znak města v podobě erbu.⁶⁵

V souvislosti s kolektivní pamětí nelze vedle interpretace prvků z tradiční lidové kultury opomenout právě zmíněné historické odkazy. V repertoáru souboru má své místo např. scénická interpretace místních pověstí, ve vystoupeních Bítešanu jsou často přímé odkazy na místní historii. Příkladem je i báseň (jejíž

65 Srovnání se *Symbody – Velká Bíteš. Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky. Registr komunálních symbolů*. Dostupné z: <https://rekos.psp.cz/detail-symbolu/id/3172> (cit. 15. 12. 2024).

autor je člen souboru), která byla publikována v městském zpravodaji a posléze byla zařazena do hodového programu jedné z dětských složek souboru: „*Jednou na základce byla soutěž o nejlepší básničku o Bíteši, a tak jsem nějakou vytvořil. Po několika letech jsem slyšel z hodového podia během sobotního festivalu, jak ji někdo z mladšího Bítešanu recituje. Z toho jsem byl překvapenější, protože by mne nenapadlo, že ji někdo někdy využije. Tak jsem z toho měl radost. [...] Dodnes si pamatuju první verš té básničky, který zní: ‚Lacek z Kravař Velký pán, Bíteš městem udělal.‘*“⁶⁶

S uvedeným výzkumem se nabízí otázka, nakolik fungují tradice coby znak identity v sociálních interakcích, kdy dochází k procesu vydělování se na „my“ a „oni“. Z výpovědí respondentů bylo patrné určité vyhlašování se proti nedalekému (na počet obyvatel ale většímu) Velkému Meziříčí. Právě tradice, přítomné či domnělé, hrají v tomto ohledu důležitou rozlišovací roli: „*No, já sem teda, ale jako fakt [hrdá na sledovanou lokalitu]. Máme ze sebou třeba s Velmezem [Velké Meziříčí] strašný boje. Extrémně jako vždycky to bylo: ‚Bíteš je lepší, máme tady ty hody a tohle! Mně se v Bíteši jako strašně líbí, jako fakt se mi líbí.‘*“⁶⁷ Výraznou situaci, kdy často dochází k uvědomění si odlišnosti „vlastní“ lokality, představuje odchod mladých lidí z Velké Bíteše na gymnázium či jinou střední školu do uvedeného města. Následně dochází k interakci s místními spolužáky, z jejichž úst často zaznívají obdivné reakce na udržování tradic ve Velké Bíteši. Tento aspekt má potenciál ke konstruování pozitivního vnímání „vlastní“ lokality a „jejich“ tradic: „*Já si pamatuju, že když sem to řekla, tak voni: ‚Co, ty tancuješ v kroji? To je prostě hustý! A tak. Že chtěli třeba vidět fotku nebo tak a od té doby sem vlastně hodně spolužáků přitáhla semka do Bíteše, že se jezdí dívat už třeba na vystoupení nebo hodně na ty hody. [...] Zrovna na gymplu sem se nasetkala s někým, kdo by mně řekl něco špatného, to vůbec ne. Spíš je to zajímavé a ptali se na hody.‘*“⁶⁸ Za další znaky lokální identity, které zmiňují bývalí členové dětské složky souboru Bítešan, můžeme považovat polohu jejich města, jeho vzhled i funkční komunitu: „*... je tak akorát velký. Není tady ruch, můžu jít pár metrů a jsem v přírodě a zároveň to tady i žije, je tady folklor a sou tady právě kamarádi, tak to je tím, že tady jako žijou.*“⁶⁹ U některých křesťansky založených členů pak může představovat identifikační znak funkčnost society zdejší římskokatolické farnosti,⁷⁰ s níž je sledovaný soubor v přímém vztahu, a to jak např. v rámci slavnosti královniček,⁷¹ tak během mše v době konání hodů.

66 Mašek, Petr (nar. 1997); výzkum 17. 8. 2023.

67 Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.

68 Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.

69 Respondentka C (nar. 2002); výzkum 7. 8. 2023.

70 Mašek, Petr (nar. 1997); výzkum 17. 8. 2023.

71 Nedělní obchůzce v Břežském předchází páteční žehnání ratolestí v kostele ve Velké Bíteši.

Studium vytyčeného tématu nás vede také k posouzení regionální identity členů dětské složky souboru. Respondentky vyjadřovaly svou identifikaci s etnografickou oblastí Podhorácko, v čemž lze spatřovat pedagogický vliv vedoucích souboru a časté propojování s daným regionem na různých vystoupeních. Za hlavní znak příslušnosti k tomuto regionu považovaly revitalizovaný tradiční lidový oděv, který je oblékán při vystoupeních či na hodech: „Podle krojů to poznáme, protože tady je to chudší. Ty modrotiskový sukně, není to nějaký zdobený, zlatý. To, když někde potkáme právě, na nějakým vystoupení někoho jiného, tak už člověk hnedka ví, odkud by tak mohl bejt.“⁷²

Další odlišnost či specifická „svého“ regionu spatřují respondentky v hudebním charakteru zdejších písní. Klíčové je pro ně srovnání mezi jimi interpretovanými písněmi z okruhu tzv. západního písňového typu (stylu) a lidovými písněmi tzv. východního písňového typu (stylu), kam náleží vrstvy nářevů východomoravských a slovenských.⁷³ Členové souboru se osobně setkávají s folklorem těchto oblastí jak např. na výše uvedených strážnických slavnostech, tak třeba i (v případě slovenského folkloru) v rámci příležitostného kontaktu s obyvateli Hanušovic nad Topľou, což je partnerské město Velké Bíteše.⁷⁴

V užívání zdejšího středomoravského dialektu ale soubor hraje „jen“ částečnou roli, protože dialekt se v různé míře užívá i v rodinách respondentů a nelze od něj oddělit ani místní hody, kde jsou všechny proslovy zpravidla v tomto duchu stylizovány. Dialekt vědomě použitý ve vystoupeních souboru⁷⁵ je dalším znakem lokální či regionální tradice.

Nejen ve spojitosti s identitárními postoji současných členů souboru musíme zmínit spolupráci dlouholeté vedoucí souboru Silvy Smutné s etnomuzikoložkou Martou Tonicrovou. Příčiněním těchto badatelek totiž byla vydána třísvazková edice písní právě ze sledovaného Podhorácka a Moravského Horácka, které mimo jiné cílí právě na folklorní soubory, respektive jejich vedení.⁷⁶ Jedna z prací se pak snaží oslovit přímo školy, potažmo jiná dětská uskupení prezentující

72 Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.

73 O hranicích mezi oběma a o rozdílech více viz HOLÝ, Dušan: Na okraj etnografické hranice na Moravě. *Národopisný věstník československý* 2 (XXXV), 1967, s. 21–22.

74 Mašek, Petr (nar. 1997); výzkum 17. 8. 2023.

75 Konkrétně jde o různá scénická vystoupení a písně, ve kterých i přes jejich stylizaci nalézáme nářeční výrazy, které se již z běžné mluvy místních lidí vytrácejí.

76 TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka. I. Náměštsko a Velkobítešsko*. Třebíč: Muzeum Vysočiny – Brno: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, 2011; TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka. II. Třebíčsko, Hrotovicko, Moravskobudějovicko a Jemnicko*. Třebíč: Muzeum Vysočiny – Brno: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, 2013; TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka. III. Tišnovsko a Bystřicko*. Třebíč: Muzeum Vysočiny – Brno: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, 2015.

lidovou kulturu.⁷⁷ Tyto edice díky svému přiřazení písní k jednotlivým regionům tedy mají do budoucna potenciál budovat nejen u členů Bítešanů povědomí o regionální příslušnosti.

Závěr

Pohled do historie folklorního hnutí ve Velké Bíteši ukázal, že již od meziválečného období se s identitou zdejších obyvatel spojují skutečné či domnělé lidové tradice. Založení souboru Bítešan v době všeobecné snahy revitalizovat tradice a místní společenský život lze chápat jako institucionalizaci znaku zdejší identity, potažmo snahy ochránit místní kulturní dědictví. V souladu s úvahami Petra Lozoviuka pak můžeme v tomto ohledu vidět snahu reprezentovat město na různých akcích, ať už na „domácích“ přehlídkách, nebo v okolí. Aktivita souboru, které se v průběhu 80. let 20. století téměř výhradně omezily na Velkou Bíteš, podporují teze Martiny Pavlicové a Lucie Uhlíkové o pěstování lokální a regionální identity za socialismu v souborech v malých městech. Nicméně z účasti uskupení na prvomájových slavnostech můžeme vyčíst, že alespoň formálně měl také Bítešan sloužit jako podpora tehdejší ideologie s ústřední kategorií nově definovaného lidu.⁷⁸

Zlom v činnosti sledovaného souboru nastal na přelomu tisíciletí, kdy došlo k jeho provázání se zdejším muzejním spolkem. Do jeho vedení pak výrazně zasáhla Silva Smutná, která coby pracovnice muzea disponovala odbornými znalostmi, a navíc šlo o mimořádně organizačně schopnou osobnost. Jedna z jejích hlavních motivací bylo prohloubit nejen ve členech samotných identifikaci s „jejich“ městem a etnografickým regionem. Na tomto místě je třeba zmínit, že osobnosti vedoucích více či méně vyjadřovaly alespoň svou lokální identitu. Tento předpoklad můžeme sledovat pro námi sledované téma jako klíčový, jelikož právě vedoucí jednotlivých složek souboru sestavují pásma, kam zařazují regionální folklorní projevy.

Ty pak přispívají ke konstruování kolektivní paměti, která v souladu s pojetím Jana Assmanna přispívá k budování identity. Často (nikoliv vždy) jsou dané projevy spojeny s místním nářečím, které je sice na jedné straně znakem regionální identity, na straně druhé se ale z běžné mluvy zdejších mladých lidí vytrácí. Klíčová role v jeho uchovávání samozřejmě tkví v rodinách jednotlivých členů, potažmo v jeho prezentaci o zdejších hodech. Nicméně soubor přispívá alespoň k nárůstu povědomí o něm. Bítešan zároveň díky těmto aspektům či edukaci

77 TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Zpěvník z Horácka a Podhorácka. Výběr písní pro školy*. Třebíč: Muzeum Vysočiny Třebíč – Brno: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha – pracoviště Brno, 2017.

78 Je však třeba mít na paměti, že členové souboru (nebo dokonce i představitelé města) nemuseli tuto rovinu vnímat, jelikož pro ně byly důležitější sociální funkce této festivity. Srov. DOUŠEK, Roman: The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community holiday. *History and Anthropology* 35, 2024, s. 489–494. <https://doi.org/10.1080/02757206.2022.2132493>

od vedoucích napomáhá k silnějšímu a do velké míry následně emočnímu chápání tradic spojených s regionem či „domovskou“ lokalitou. Někteří členové z řad starousedlíků svoji aktivitu v souboru chápou jako návaznost na své předky.

Nesmíme opomenout ani budování sociálních vazeb mezi jeho členy, čímž vzniká potenciál k utváření funkčnější městské komunity. Zde tedy dochází k prohloubení identifikace s místem bydliště. Chápání tradice vyvstává často při konfrontaci s „těmi druhými“, což se v případě členů dětských složek Bítešanu stává v době jejich středoškolského studia v sousedním Velkém Meziříčí. Vyjádřené uznání nebo obdiv spolužáků za udržování skutečných či domnělých tradic ve Velké Bíteši ukazuje na jejich silnou pozici v dnešní postmoderní a globalizované společnosti, což jen potvrzuje teze Boriany Stanevy.

Jakkoliv můžeme v souvislosti s Bítešanem a lokální identitou hovořit spíše o jejím prohlubování, v případě regionální identity se ukázal soubor jako jeden z naprosto zásadních elementů v jejím konstruování. Právě sledované uskupení totiž můžeme v lokalitě označit za hlavní element propagace příslušnosti k přechodné oblasti Podhorácko. Důležitý vliv v tomto směru můžeme přisuzovat několikrát zmíněné edukaci v rámci souboru, který zároveň poskytuje příležitosti k upevňování regionální identity, protože při vystoupeních dochází k interakci se členy folklorního hnutí z jiných etnografických oblastí. Klíčovým znakem je zejména revitalizovaný lidový oděv a lidové písně či nářečí, jimiž je identita komunikována.

Prameny

- SOkA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1951–52, neinventarizováno.
- SOkA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1961–70, neinventarizováno.
- SOkA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1976–80.
- SOkA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1981–85.
- SOkA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 2004, neinventarizováno.

Literatura

- ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvíjených kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001.
- BAČOVÁ, Viera: Identita v sociální psychologii. In: Výrost, Josef – Slaměník, Ivan – Sollárová, Eva (eds.): *Sociální psychologie. Teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019, s. 88–100.

- BAUSINGER, Hermann: „Folklorismus“ jako mezinárodní jev. *Národopisné aktuality* 7, 1970, č. 3–4, s. 217–222.
- DOUŠEK, Roman: The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community holiday. *History and Anthropology* 35, 2024, s. s. 489–494. <https://doi.org/10.1080/02757206.2022.2132493>
- ERIKSON, Thomas Hylland: *Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012.
- FRANC, Martin – KNAPIK, Jiří: *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha: Academia, 2013.
- HOLÝ, Dušan: Na okraj etnografické hranice na Moravě. *Národopisný věstník československý* 2 (XXXV), 1967, s. 21–42.
- JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Dětské taneční hry z Horácka. Metodický materiál pro dětské národopisné soubory*. Třebíč: Okresní kulturní středisko B. Václavka, 1987.
- JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Lidové tance z Velkomeziříčska. Metodický materiál pro soubory ZUČ*. Třebíč: Okresní kulturní středisko B. Václavka, 1980.
- JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Královničky z Tišnovska a Velkobítešska. Metodický materiál pro národopisné soubory*. Brno: Okresní kulturní středisko Brno-venkov, 1988.
- JELÍNKOVÁ, Zdenka – KUBEŠ, Richard: *Horácké tance. Svazek první*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1956.
- JOUROVÁ, Eva: *Královničky na Velkobítešsku. Výzkumná zpráva*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2012.
- KEPRTOVÁ, Lucie: *Královničky – historie a současnost*. Bakalářská práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2006.
- KŘÍŽ, Ivo: *Muzeum a muzejní spolek ve Velké Bíteši*. Magisterská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2013.
- LOZOVIUK, Petr: Etnická indiference a její reflexe v etnologii. In: Hirt, Tomáš – Jakoubek, Marek (eds.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Antropologická perspektiva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005, s. 162–197.
- MIŠUREC, Zdeněk: Chasa. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta 2007, s. 296–297.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: „Něco za něco...“: Folklorní hnutí v českých zemích ve světle totalitární kulturní politiky. *Český lid* 105, 2018, č. 2, s. 177–197. <http://dx.doi.org/10.21104/CL.2018.2.03>
- SMUTNÁ, Silva: Bítešské královničky. In: Ondrušová, Vlasta – Uhlíková, Lucie (eds.): *Dětský folklor dnes (proměny funkcí). Sborník příspěvků z 23. strážnického symposia konaného ve dnech 15. – 16. března 2007*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2007, s. 63–72.

- STANEVA, Boriana: Uchování tradice či krize identity: prožívání svátků v cizině. Postřehy z prostředí bulharské menšiny v Praze. In: Bittnerová, Dana – Moravcová, Mirjam (eds.): *Festivity jako ukazatel identity a společenského směřování*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2019, s. 141–161.
- TETUROVÁ, Jarmila – BLAŽEK, Jan: Vývoj a současný stav lidového tance na příkladu slováckého verbuňku a obřadních obchůzek královniček. *Národopisná revue* 33, 2023, č. 1, s. 3–17.
- TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka. I. Náměštsko a Velkobítešsko*. Třebíč: Muzeum Vysočiny – Brno: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, 2011.
- TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka. II. Třebíčsko, Hrotovicko, Moravskobudějovicko a Jemnicko*. Třebíč: Muzeum Vysočiny – Brno: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, 2013.
- TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka. III. Tišnovsko a Bystřicko*. Třebíč: Muzeum Vysočiny – Brno: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, 2015.

Internetové zdroje

- Historie královského obřadu. *Bítešsko. Kulturně společensko informační portál*. Dostupné z: <https://www.bitessko.com/kultura/folklorni-soubory/3645-historie-kralenskeho-obradu> (cit. 7. 12. 2024).
- O spolku. *Městské muzeum ve Velké Bíteši*. Dostupné z: <https://www.muzeum-bites.cz/muzejni-spolek/o-spolku> (cit. 7. 12. 2024).
- Symboly – Velká Bíteš. *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky. Registr komunálních symbolů*. Dostupné z: <https://rekos.psp.cz/detail-symbolu/id/3172> (cit. 15. 12. 2024).
- Tradiční bitešské hody. *Bítešsko. Kulturně společensko informační portál*. Dostupné z: <https://www.bitessko.com/udalosti/kulturni/7282-tradicni-bitesske-hody-2024> (cit. 21. 12. 2024).

Respondenti

- Hradilová, Eliška (nar. 1948); výzkum 19. 8. 2023.
- Mašek, Petr (nar. 1997); výzkum 17. 8. 2023.
- Pospíšilová, Věra (nar. 1971); výzkum 26. 6. 2023.
- Respondentka A (kolem 50 let); výzkum 24. 6. 2023.
- Respondentka B (kolem 41 let); výzkum 23. 6. 2023.
- Respondentka C (nar. 2002); výzkum 7. 8. 2023.
- Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.
- Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.